

О. В. Долинська*

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ

У юридичній літературі та практичній діяльності юристів сьогодення широко використовуються такі поняття як корпоративне право, корпоративні відносини, права учасників господарських товариств. Так, на теоретичному рівні дослідженням цієї тематики безпосередньо або опосередковано займалися І. Кучеренко, І. Спасибо-Фатєєва, В. Щербина, О. Вінник, О. Кібенко, Т. Пашаніна, О. Воловик, О. Єфімов, В. Кравчук та інші науковці.

Жвавий інтерес до проблем корпорацій та відносин, які виникають внаслідок їх діяльності, безумовно пов'язаний як з утворенням великої кількості юридичних осіб приватного права після здобуття Україною незалежності, так і прийняттям низки ідеологічно та змістовно нових нормативних актів: Цивільного та Господарського кодексів України, Законів України “Про господарські товариства” та “Про акціонерні товариства”. Водночас ні в законодавстві, ні серед науковців немає єдиного підходу до розуміння правової природи корпоративних прав учасників господарських товариств та їх чіткої класифікації. Дослідження правової природи корпоративних прав, досить дискусійної з теоретичної точки зору, має велике практичне значення, зокрема для регулювання відносин щодо відчуження та захисту прав учасників господарських товариств.

Одним з перших нормативно-правових актів, у якому було вжито поняття “корпоративні права”, став Декрет Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 року № 24-92 “Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств”¹, згідно з п. 5 керівникам, заступникам керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадовим особам державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування забороняється безпосередньо займатися підприємницькою діяльністю. Це не виключало їхнього права отримувати дивіденди від акцій, а також доходи від інших корпоративних прав. Під останніми Кабінет Міністрів України розуміє право громадян на управління суб'єктами підприємницької діяльності і отримання дивідендів у відповідності зі своєю часткою майна.

Вперше на рівні закону визначення корпоративних прав наведено в п. 1.8 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 28.12.1994 р.² У чинній його редакції корпоративні права визначено як *право власності* на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), включаючи права на управління, отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства, незалежно від того, чи створена така юридична особа у формі господарського товариства, підприємства, заснованого на власності однієї юридичної або фізичної особи, або в інших організаційно-правових формах.

Без вказівки на конкретні права та правомочності, визначає корпоративні права Закон України “Про режим іноземного інвестування” від 19.03.1996 р.³ Так відповідно до ст. 2 зазначеного закону, корпоративні права це *право власності* на частку (пай) у статутному фонді юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн.

Отже, зазначені вище закони визначали корпоративні права через конструкцію права власності на частку у статутному фонді юридичних осіб. Аналогічне розуміння корпоративних прав знаходимо і у низці підзаконних нормативних актах: Положенні про Національне агентство України з управління корпоративними правами, затверджене Указом Президента України від 2.09.1998 р., № 969/98⁴, Постанові Кабінету Міністрів

© Долинська О. В., 2008

* здобувач кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права

¹ Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств: Декрет Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 р., № 24-92// ВВР. — 1993. — № 11. — Ст. 94.

² Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р. // ВВР. — 1997. — № 27. — Ст. 181.

³ Про режим іноземного інвестування: Закон України від 19.03.1996 р. // ВВР. — 1996. — № 19. — Ст. 80.

⁴ Положення про Національне агентство України з управління корпоративними правами, затверджене Указом Президента України від 02.09.1998 р., № 969/98 // ОВУ. — 1998. — № 35. — Ст. 1297.

України “Про управління корпоративними правами держави” від 15.05.2000 р., № 791⁵, Інструкції про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон, затвердженої Постановою Національного банку України від 16.03.1999 р., № 122⁶.

По-іншому визначає корпоративні права Господарський кодекс України. Згідно з ст. 167 Кодексу, корпоративні права це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами⁷.

Як бачимо основна відмінність у дефініціях полягає у тому, що Господарський кодекс України під корпоративними правами розуміє певну відокремлену сукупність прав особи, які пов’язані з наявністю у такої особи частки у статному фонді господарської організації, інші ж нормативні акти пояснюють корпоративні права як право власності на частку (майно).

У зв’язку з цим, у наукових публікаціях присвячених відповідній тематиці йде жвава дискусія з приводу того, яке визначення є вірним та підлягає використанню у цивільному обороті⁸. Наприклад, С. В. Батрин вважає, що після того як особа зробила вклад до статутного фонду господарського товариства, вона перестає бути власником такого вкладу, в чому б він не знаходив відображення (майно, майнові права та ін.)⁹. А тому закликає використовувати визначення з Господарського кодексу України. Повністю погодитися з наведеною думкою не має можливості. Дійсно, відповідно до ст. 115 Цивільного кодексу України¹⁰, ч. 1 ст. 85 Господарського кодексу України, ст. 12 Закону України “Про господарські товариства”¹¹, господарське товариство є власником: майна, переданого йому учасниками товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу. Отже, майно, яке особа передає до статутного фонду господарського товариства перестає бути власністю суб’єкта права. Проте, вважаємо, що учасник юридичної особи втративши право власності на чітко визначене майно, набуває майнових прав на частину статутного капіталу. При цьому, за своєю сутністю майно, яке передавалося особою до статутного фонду та частка учасника у статутному фонді не тотожні. Майно, яке передається визначається такими ознаками як найменування, кількість, якість, а частка лише розміром та співвідношенням з усім статутним фондом. Вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, водночас у створеній юридичній особі особа набуває права власності на частку лише як майнове право.

Слід погодитися з І. Спасибо-Фатєєвою, Т. Дуденко які зазначають, що частка в статутному капіталі хоч і входить до іншого об’єкта (статутного капіталу), але настільки відокремилася від нього в цивільному обороті, що набула риси оборотоздатності, якої позбавлений статутний капітал¹². Якщо частка у статутному фонді юридичної особи є об’єктом цивільних відносин, може підлягти відчуженню, а, правом відчуження наділений учасник товариства, то відповідно саме учасник товариства має право власності на частку у статутному капіталі товариства.

Підтвердження такого висновку знаходимо і у нормах Цивільного кодексу України, зокрема ст. 116 вказує, що учасники господарського товариства мають право у порядку, встановленому установчим документом товариства та законом здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у

⁵ Про управління корпоративними правами держави: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2000 р., № 791 // ОВУ. — 2000. — № 20. — Ст. 82.

⁶ Інструкція про порядок видачі індивідуальних ліцензій на здійснення інвестицій за кордон, затверджена Постановою Національного банку України від 16.03.1999 р., № 122 // ОВУ. — 2000. — № 17. — Ст. 754.

⁷ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. — 2003. — № 18-22. — Ст. 144.

⁸ Єфімов О. Корпоративні права у новому законодавстві // Бізнес: 36 систематизованого законодавства. — 2004. — № 3; Кібенко О. Корпоративне право України: Навч. посіб. — Х.: Еспада, 2001. — С. 12; Кравчук В. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. — К.: Істина, 2005. — С. 257-258.

⁹ Батрин С. В. Юридична природа, зміст та сутність корпоративних прав // Актуальні питання цивільного та господарського права. — 2008. — № 2. — С. 17.

¹⁰ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ВВР. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.

¹¹ Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. // ВВР. — 1991. — № 49. — Ст. 682.

¹² Спасибо-Фатєєва І., Дуденко Т. Правова природа майнових і корпоративних прав, їх оборотоздатність та деякі аспекти застави // Юридичний радник. — 2005. — № 2. — С. 28.

товаристві, у порядку, встановленому законом. Так ж позиція і Вищого господарського суду України, викладена в інформаційному листі “Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов’язані із здійсненням права власності та його захистом” № 01-8/98 від 31.01.2001 р.¹³ На жаль, відсутність єдиного підходу між Цивільним та Господарським кодексом України щодо розуміння поняття підприємства, призвело до того, що не завжди внесення засновником майна до статутного фонду юридичної особи (господарської організації) спричиняє припинення права власності на відповідне майно. Так, збереження за засновником права власності є характерним для унітарних державних та комунальних підприємств, що створюються виключно на базі відокремленого державного та комунального майна, внесення якого до статутного фонду підприємства не змінює форми власності.

Визначення корпоративних прав, яке дає Господарський кодекс України також не можна відкинути, оскільки у кодексі акцент зроблено не на відносенні частки у статутному фонді до особи, а на конкретні права особи, які випливають з факту існування у особи такої частки. Більше того, слід погодитися з В. Кравчуком, С. Нижним, які зазначають, що визначення дане у кодексі є загальним і саме ним необхідно керуватися, наприклад у банківській діяльності, та загалом у цивільному оброті¹⁴.

Усунення протиріч між законодавчими актами, які визначають поняття корпоративних прав, видається віднайшло у новому Законі України “Про акціонерні товариства” від 17.09.2008 р., який розглядає корпоративні права як сукупність майнових і немайнових прав акціонера — власника акцій товариства, які випливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами¹⁵. Варто лише звернути увагу на те, що корпоративні права скоріше посвідчуються акцією, а не випливають з права власності на акцією.

Більше того, у законі нормативно визначено, що корпоративні права можуть бути як майновими так і немайновими. У той же час не усі науковці погоджуються з вказаним. Зокрема, В. С. Ем, Н. В. Козлова вважають, що оскільки здійснення корпоративних прав прямо чи опосередковано має на меті задоволення майнових інтересів їх носіїв, вони пов’язані з майновою участю засновника у створенні юридичної особи, то їх слід відносити до числа майнових¹⁶. Вкладення капіталу учасником господарського товариства, збереження цього капіталу, його примноження і одержання прибутку з вкладеного капіталу складає головний інтерес учасника товариства, для захисту якого законодавством та іншими правовими актами закріплені права учасника (акціонера). Таким чином, права учасників (акціонерів) господарського товариства завжди мають майновий характер¹⁷.

Д. В. Ломакін узагалі вважає, що в учасників окремих юридичних осіб (до них він відносить об’єднання громадян) майнових корпоративних прав не існує узагалі¹⁸. Доводи про суто немайновий характер корпоративних прав в окремих організаційно-правових формах юридичних осіб не мають під собою належного і достатнього обґрунтування. Так, навіть члени політичної партії мають щодо неї майнові права та обов’язки: вони беруть участь у формуванні майна даної юридичної особи шляхом вкладів та членських внесків.

Ще одним прихильником теорій, що визнають переважність немайнового та управлінського елементу у корпоративних правах є Є. А. Суханов, який зазначає, що на

¹³ Про деякі приписи законодавства, яке регулює питання, пов’язані із здійсненням права власності та його захистом: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 31.01.2001 р., № 01-8/98 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.liga.net>.

¹⁴ Кравчук В. Застава корпоративних прав // Юридичний радник — 2005. — № 1 (3). — С. 8; Нижний С. В. Правове регулювання застави корпоративних прав // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. — 2006. — № 3-4. — С. 188.

¹⁵ Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. // ВВР. — 2008. — № 50-51. — Ст. 384.

¹⁶ Див.: Ем В. С. Понятие, содержание и виды гражданских правоотношений // Гражданское право: Учебник. В 4 т. / Отв. ред. Е. А. Суханов. 3-е изд., перераб. и доп. — М., 2004. — Т. 1. — Гл. 5; Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица. — М.: Статут, 2005. — С. 119.

¹⁷ Див.: Дедов Д. И. Правовое регулирование прав и обязанностей акционера (участника) // Корпоративное право: Учебник / Отв. ред. И. С. Шиткина. — М.: Волтерс Клувер, 2007. — Гл. VI. — С. 388.

¹⁸ Ломакин Д. В. Корпоративные отношения и предмет гражданско-правового регулирования // Законодательство — 2004. — № 6. — С. 56-57.

базі цивільно-правових норм про юридичні особи у розвинених зарубіжних правових порядках звичайно виділяють норми про статус комерційних організацій, які об'єднанні поняттям права компанії або корпоративного права. До числа корпоративних (членських) організацій у нас можуть бути віднесені господарські товариства, кооперативи та асоціації (союзи) юридичних осіб. У чинному цивільному законодавстві усі юридичні особи залежно від характеру діяльності поділяються, перш за все на комерційні та некомерційні організації. Як організації корпоративного характеру, товариства мають однотипову структуру управління, у якій вищим (волеутворюючим) органом є загальні збори їх учасників. Останні також мають подібні права та обов'язки. Зокрема, усі вони вправі брати участь в управлінні справами компанії та отримувати інформацію про її діяльність (корпоративні права), а також брати участь у розподілі прибутку та отримувати ліквідаційну квоту (частину майна, що залишилася після ліквідації компанії та здійснення розрахунків з усіма її кредиторами) (зобов'язальні права)¹⁹.

Певна річ, що корпоративні права, які є елементом корпоративних відносин за своїм змістом близькі до зобов'язальних. Зокрема, інтерес уповноваженої особи у членських правовідносинах може бути задоволений тільки за рахунок певних дій зобов'язаної особи з надання першому відповідних благ. Корпоративні правовідносини; так само як і зобов'язальні, мають відносний характер, тобто вони опосередковують взаємовідношення кожного члена зі всією корпорацією в цілому. При цьому їх специфіка полягає в тому, що вони виникають тільки між учасниками конкретної організації і є закритими для інших суб'єктів цивільного обороту.

Відповідно до ч. 1 ст. 100 Цивільного кодексу України, право участі у товаристві є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі. Визначення права участі особистим немайновим правом дало підставу для обговорення цього положення законодавства на шпальтах наукових видань, спрямованих у першу чергу на заперечення неможливості відчуження корпоративних прав. Так, М. Сібілов вважає, що побудова ст. 100 Цивільного кодексу свідчить про те, що її перша частина присвячена відносинам, що передують виникненню в особи права участі в товаристві, а друга та третя — що припиняють це право.

Визначення права участі у товаристві як особистого немайнового права не має погоджуватися ні з ч. 2 ст. 26 Цивільного кодексу, що визнає особисті немайнові права такими, що безпосередньо входять до змісту цивільної правоздатності фізичної особи, ні зі ст. 269-315 Цивільного кодексу, присвяченими особистим немайновим правам фізичних осіб. З урахуванням цього ч. 1 ст. 100 Кодексу забороняє передавати права участі в товаристві іншій особі лише окремо. А разом з майновими правами право участі у товаристві може передаватися у порядку, що встановлений законом та установчими документами²⁰.

Отже, положення ст. 100 Цивільного кодексу щодо неможливості окремої передачі іншій особі права участі слід розуміти так, що корпоративні права є як майновими так і немайновими, і немайнова їх частина не може відчужуватися учасником іншій окремо від майнової.

Таким чином, ми більш схильні підтримувати вітчизняного законодавця, а також тих науковців, які виділяють наявність як майнових так і немайнових корпоративних прав. Корпоративне право має два складові елементи: управлінський та майновий²¹. Майнові права — це права на майно, на одержання майна і на майновий зиск від інших осіб. Майнові права є суб'єктивними правами і спрямовані на досягнення завдань, пов'язаних із задоволенням своїх інтересів з приводу майна, обміну товарами, роботами, послугами. Класичне розуміння майнового права пов'язано з правом власності і іншими речовими правами. Майновим правом є зобов'язальні права, пов'язані з однієї сторони з опосередкованим використанням речі у цивільному обороті, а з іншого — з опосередкованим розвитком права власності у зобов'язально-правових зв'язках. Майнові права знаходять свій прояв у правах власника (володільця) володіти, користуватися та розпоряджатися

¹⁹ Гражданское право: В 2-х т.: Учебник / Отв. ред. Е. А. Суханов. — М.: БЕК, 1999. — Том 2. Полутом 1. — С. 121.

²⁰ Ярема А. Г., Карабань В. Я., Крищенко В. В., Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства (в 4 т.). — К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. — Т. 2. — С. 291.

²¹ Угриновська О. І. Проблеми виконання рішень з корпоративних правовідносин // Захист корпоративних прав інвесторів в світлі нового Цивільного кодексу України. Матеріали семінару 16-18 квітня 2003 року. — Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. — С. 38.

майном та зобов'язальними правах, які породжені договірними відносинами цивільного обороту Виходячи з цього, до майнових корпоративних права слід віднести право на одержання прибутку, право на одержання частини майна товариства у разі ліквідації, право на переважне придбання акцій додаткових емісій, право на переважне придбання частки.

Управлінський елемент корпоративних прав передбачає: участь у призначенні керівних органів юридичної особи, право голосу при затвердженні ряду рішень — про розподіл прибутку, про реорганізацію, призначення керівних органів та посадових осіб юридичної особи, надання згоди на вчинення ряду правочинів (укладення договорів), право на отримання інформації про діяльність юридичної особи, право на припинення корпоративних відносин (право на вихід з юридичної особи).

Безумовно, що майнові та немайнові корпоративні права пов'язані, і на практиці не існують один без одного. Як зазначають І. Спасибо-Фатєєва, Т. Дуденко права учасників господарського товариства (або корпоративні права) є складними, що вміщують як майнові, так і немайнові права. Майнові та немайнові прав учасників господарського товариства взаємообумовлюються²². Дійсно при відчуженні майнових прав учасником господарського товариства до нового учасника переходять і усі немайнові права.

Підводячи певний підсумок наведеному вище, під корпоративними правами учасників господарських товариств слід розуміти сукупність майнових та немайнових правомочностей учасника господарського товариства, які визначені законом та установчими документами. Ознаки корпоративних прав:

- корпоративні права учасників господарських товариств виникають внаслідок внесення учасниками вкладів до статутного фонду господарського товариства;
- корпоративні права учасників господарського товариства є складними та вміщують як майнові, так і немайнові права;
- при відчуженні майнових корпоративних прав відбувається відчуження і немайнових корпоративних прав, водночас, немайнова складова прав корпоративних прав учасників господарського товариства не може окремо відчужуватися, оскільки є не оборотоздатним об'єктом.

Проведений аналіз правової природи корпоративних прав дає можливість у перспективі говорити про необхідність виокремлення їх у Цивільному кодексі України як окремого виду цивільних прав.

²² Спасибо-Фатєєва І., Дуденко Т. Вказ. праця.